

EKATERINA GEORGIEVA

**Non-finite adverbial clauses in
Udmurt**

című doktori disszertáció tézisei

Témavezetők:

DR. GÉCSEG ZSUZSANNA

DR. KOZMÁCS ISTVÁN

Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Uráli Nyelvészet Program
Szeged, 2018.

1.Bevezetés

Disszertációmban az uráli nyelvcsaládba tartozó udmurt nyelv nem véges alárendelésének leírását tűztem ki célul, különös tekintettel a határozói mellékmondatokra. A dolgozatnak kettős célja van. Először leírást kívánok adni a különböző típusú nem véges határozói mellékmondatokról morfoszintaktikai és szintaktikai szempontból. Továbbá célom, hogy az udmurt adatokat a generatív nyelvtan eszközeinek segítségével elemezzem.

A részletes leírás fontosságát az udmurt nyelv veszélyeztetett volta is indokolja. Emellett az udmurt a mondattani szempontból kevésbé vizsgált nyelvnek számít, ezért jelen dolgozat hozzájárul az udmurt nyelv mondattani leírásának átfogóbb megismeréséhez. Hangsúlyozandó, hogy az eddigi szakirodalom leginkább az udmurt nem véges vonatkozói és argumentum-mellékomondatokra összpontosított (l. Serdobolskaya et al. 2012; Brykina & Aralova 2012; Klumpp 2016; Dékány & Tánzos 2015, 2017). Az egyetlen nem véges határozói mellékmondatokkal foglalkozó monográfia Perevoshchikovhoz köthető (1959). Jelen dolgozat előrelépést tesz ezen hiányosság pótlására mind leíró mind elméleti szempontból. Célom lefektetni az elméleti elemzés alapjait, hogy a jövőben további, behatóbb leírások születhessenek az udmurt nem véges határozói mellékmondatok témakörében. Habár a dolgozat témáját a nem véges határozói mellékmondatok képezik, több más kérdés is felmerül ennek kapcsán: a szórend, a főmondat szerkezete, az esetadás és az egyeztetés.

Dolgozatomban saját gyűjtésű adatokat használok fel, amelyeket 2013 és 2016 között megvalósított négy terepmunka alatt gyűjtöttem. A gyűjtőutak alatt többféle módszert alkalmaztam, például félig-strukturált interjúkat készítettem, illetve kérdőíveket tölttettem ki. A lekérdezett adatok különösen fontosak, mivel lehetőséget adnak az agrammatikus mintázatok kimutatásához. Emellett korpuszadatokat is felhasználok három korpuszból: Udmurt Corpus, Udmurt Social Media Corpus és Turku–Izhevsk Corpus, amelyek segítségével egyes nem véges mellékmondatoknak és/vagy

a bennük előforduló morfoszintaktikai mintázatok gyakoriságát mutatom ki.

A disszertáció hat fejezetből áll. Az első fejezet a bevezetés, amely után a második fejezetben áttekintést adok az udmurt nyelvről. Összefoglalom a nyelv szociolingvisztikai helyzetét, nyelvváltozatait, írásbeliségét, az udmurt nyelvre alkalmazott átírási rendszereket, a nyelvi forrásokat, továbbá rövid nyelvtani összefoglalást adok, amely leginkább az alaktanra és mondattanra teszi a hangsúlyt.

A dolgozat fő kutatási kérdései a 3., 4. és 5. fejezetben kerülnek bemutatásra. A harmadik fejezet általános leírást ad az udmurt nem véges mellékmondatokról, különös tekintettel a határozói mellékmondatokra. Ezen fejezet (többnyire) elmélet-független keretbe helyezi el az adatokat. Emellett felhasználok a nyelvtipológia fő megállapításait, pontosabban Kortmann (1996) által összeállított határozói mellékmondatokról szóló osztályozást veszem alapul az udmurt nem véges mellékmondatok funkcióinak bemutatásához. A 4. és a 5. fejezetben megvizsgálom az udmurt nem véges határozói mellékmondat néhány mondattani jelenségét. Elemzésemben a generatív mondattan eszközeit alkalmazom. A dolgozatot az összegzés zárja.

Alább ismertetem a 3.-5. fejezet fő eredményeit.

2. Az udmurt nem véges mellékmondatok (3. fejezet)

A dolgozat 3. fejezete az udmurt nem véges mellékmondatok részletes leírását tartalmazza. Az alábbi kérdések kerülnek bemutatásra:

- (i) a ‘véges/nem véges(ség)’ fogalma, valamint a véges és a nem véges mondatok elkülönítésére szolgáló kritériumok az udmurtban;
- (ii) az udmurt nem véges igealakok osztályozása, különös tekintettel a nominalizációkra (cselekvésnevekre);
- (iii) a nem véges vonatkozói, argumentum- és határozói mellékmondatok.

2.1 Mi számít nem véges mondatnak az udmurtban?

A hagyományos nyelvtanok szerint a véges/nem véges megkülönböztetés az igékre vonatkozik, tehát ez az ige sajátossága. A tipológiai szakirodalom a véges/nem véges megkülönböztetés skaláris fogalomnak számít, amely több paraméterrel függ össze. Ide tartozik például az igei (elsősorban TAM és egyeztetés) morfológia redukciója és a névszókra jellemző morfológiai és mondattani tulajdonságok megjelenése (pl. esetragok, névelők használata, argumentumszerkezet elvesztése, stb). A generatív szakirodalomban a véges/nem véges megkülönböztetése kulcsfontosságúnak számít a nominatívuszi esetadás szempontjából (Chomsky 1981). Újabb szakirodalomban a véges/nem véges megkülönböztetést mondattani tulajdonságnak tartják (Bianchi 2003; Adger 2007). Továbbá feltételezik, hogy a mondat CP rétegében kerül kódolásra (nem pedig az inflexiós rétegében).

Az újabb szakirodalomban megfogalmazott megállapításokkal egyetértve, amellet érvelek, hogy a véges/nem véges mondatokat mondattani tulajdonságuk alapján lehet megkülönböztetni az udmurtban. Felsorolok több paramétert, amelyekben a véges és a nem véges mellékmondatok eltérnek az udmurtban. Ide sorolható az időmorfológia megléte, a kötelező alanyi egyeztetés, az alany esete, tagadó igével való tagadás, a szórend, a kérdőszók megjelenése és a modális partikulák használata. Ennek alapján az a következtetés vonható le, hogy az udmurtban a nem véges mondatok közötti különbségek az inflexiós és a CP réteget érintik.

2.2 A nem véges igealakok osztályozása

A hagyományos udmurt nyelvtanok három nem véges igealak-típussal számolnak: melléknévi határozói és főnévi igeelvek (GSUJa I 1962; Winkler 2001; Bartens 2000; Kelmakov & Hännikäinen 1999). Dolgozatomban több szempontból nem értek egyet ezzel az osztályozással. Először is amellet érvelek, hogy az *-(e)m-* és az *-(o)n-* szuffixummal alkotott nem véges formákat is beletartoznak az udmurt nem véges igealakok közé. Ezt a két

szuffixumot általában a szóképzésről szóló nyelvtani részben tárgyalják, más deverbális főnévképzőkkel együtt (l. GSUJa I 1962). Azonban ezen két szuffixummal alkotott főnevek jelentősen eltérnek a többi deverbális főnévképzővel alkotott főnevektől, mivel mondattulajdonságokkal rendelkeznek.

Megvizsgálom az *-(e)m-* és az *-(o)n-* szuffixummal alkotott nominalizációkat, és több ponton pontosítom az eddigi szakirodalomban megfogalmazott megállapításokat. Többek között amellet érvelek, hogy mindkét szuffixummal 'cselekvés' és 'nem-cselekvés' jelentésű nominalizációk képezhetők, és csak az utóbbiak tehetők többes számba. Továbbá bemutatom, hogy a két nominalizáció eltér egymástól temporális tulajdonságaikban: az *-(e)m-* nominalizációk befejezett (anterior) cselekvést kódolnak, amíg az *-(o)n-* nominalizációk relatív jövő (prospective) cselekvésre utalnak, tehát a temporális különbségek tulajdonképpen aspektus jellegűek. A mondattani disztribúciójukra tekintve, mindkét nominalizáció előfordulhat vonatkozói (1), argumentum- (2) és határozói mellékmondatokban (3).

(1) Vonatkozó mellékmondat

[*Peťa-len tue mertt-em pispu-ez*
Petya-GEN idén ültet-NMLZ fa-3SG
'a Petya által idén ültett fa'

(2) Argumentum-mellékmondat

[*Djsetiś-leś urok-ez pjr-poć valekt-em-ze*
tanár-ABL lecke-ACC jól magyaráz-NMLZ-3SG.ACC
'[Tudom] hogy a tanár jól elmagyarázta a leckét.'

(3) Határozói mellékmondat¹

[*eke-mj kematek skripka-ze kutj-le-mte-įštj-z*
fi-1PL sokáig hegedű-3SG.ACC fog-FREQ-NMLZ.NEG-ELA-3SG
'mivel a fiúnk hosszú ideig nem fogott hozzá a hegedűhöz'

¹ A példamondat forrása: Udmurt Corpus (Удмурт дунне 2008.05.06).

Ennek következtében több leíró munkában homoním melléknévi igenévvel, deverbális főnévvel és határozói igenévvel számolnak. Amellett érvelek, hogy ez a fajta megközelítés nem állja meg a helyét, mivel ugyanazon nem véges igealak használható mind a három mondat típusban. Ezért azt javaslom, hogy célszerű a nem véges mellékmondat-típusokkal számolni, nem pedig különböző nem véges alakokkal, és felvetem annak a lehetőségét, hogy a mondat típusok közötti különbségeket szerkezeti tulajdonságokkal magyarázhatók meg.

2.3 Nem véges vonatkozói, argumentum- és határozói mellékmondatok

Megvizsgálom a három fő mellékmondat típusot: a vonatkozói, az argumentum- és a határozói mellékmondatokat. A vonatkozói és az argumentummellékmondatok bemutatása kevésbé részletes, főként összehasonlítási alapként szolgál a vonatkozói/argumentum-mellékmondatok és határozói mellékmondatok morfoszintaktikai tulajdonságainak (kontrasztív) leírásában.

A (nem alanyi) vonatkozói mellékmondatokról elmondható, hogy az eddigi szakirodalomban többféle morfoszintaktikai mintázatot mutattak ki. Az egyik szerint a mellékmondat alanya genitívuszbba kerül, és az egyeztetés jelölve van a vonatkoztatás fején (1) (emellett áttekintem a többi mintázatot és rámutatok arra is, hogy számos tisztázatlan kérdés van a vonatkozói mellékmondatok szerkezete kapcsán). Az argumentummondatokban viszont az egyeztetés mindig a nem véges igealakon jelenik meg, és alanyuk genitívuszi/ablatívuszi esetragot kap (2). Tehát az argumentum-mellékmondatok birtokos szerkezethez hasonlíthatnak. Ezért korábbi leírásokban mellett érveltek, hogy ezek a mondatok nominalizáltak (Dékány & Tánzos 2017, Georgieva & Ótott-Kovács 2016; Serdobolskaya et al. 2012).

Az udmurt határozói mellékmondatok leírása előtt összefoglalom a tipológiai megállapításokat a határozói mellékmondatok kapcsán Kortmann (1996), Givón (2001), Hetterle (2015) és Thompson et al.

(2007) alapján. Emellett a konverbiумok (határozói igenevek) fő tulajdonságait is áttekintem tipológiai szempontból.

Az udmurt nyelvben határozói mellékmondatok határozói igenevekkel, vagy szemantikai esetraggal, illetve névutóval ellátott nominalizációval alkothatók. A morfoszintaktikai tulajdonságuk kapcsán rámutatok, hogy a leggyakoribb mintázat szerint a határozói mellékmondat önálló alanya van, az nominatívuszban áll és az egyeztetés nincs jelölve a nem véges igén. Azonban ezen kívül más mintázatok is előfordulnak, például ‘nominatívusz és egyeztetés’ vagy ‘genitívusz és egyeztetés’.

Az udmurt nem véges mellékmondatok tüzetes elemzése több tulajdonságot mutat ki a mondatok funkcióira és morfoszintaktikai tulajdonságaikra tekintettel, amelyekre eddig nem figyeltek fel a szakirodalomban. Például bemutatom, hogy az *-(e)men*-mondatok preferálják a ‘genitívusz és egyeztetés’ mintázatot, amikor alkategorizált adjunktumként szerepelnek, okhatározói szerepben viszont az alanyuk nominatívuszban áll. Emellett az *-(o)nja*-mellékmondatokat is megvizsgálom, amelyekről eddig nem születtek elemzések. Bemutatom, hogy ezen mellékmondatok nem csak a főmondattal párhuzamosan lezajló cselekvést jelölnek, hanem azt is kifejezik, hogy a két cselekvés ugyanazon a helyen zajlik. Ezt a megfigyelést a középcsepcai nyelvjárásra teszem, hasonló jelenséget figyeltek meg a beszermán udmurt *-(o)ñniga*-mondatok kapcsán is (Usachova & Serdobolskaya 2015). Az *-(o)nja*-mellékmondatok kapcsán felmerül az a kérdés is, hogy mi az ún. adverbialiszi esetrag szerepe, és amellet érvelek, hogy ezen mellékmondatokban nem az adverbialis, hanem az inesszívusz/illatívuszi esetrag szerepel.

3. Az udmurt nem véges határozói mellékmondatok belső szerkezete (4. fejezet)

Ebben a fejezetben két témakört vizsgálok meg. Egyrészt felteszem azt a kérdést, hogy hány határozói igenévvvel kell számolni az

udmurtban. Másrészt megvizsgálom a nem véges határozói mellékmondatok belső szerkezetét.

Az első kérdés kapcsán amellet érvelek, hogy tulajdonképpen egyetlen egy határozói igenév használatos az udmurt nyelvben (szuffixuma *-sa*). Bemutatom, hogy az összes többi határozói mellékmondat névutós szerkezetnek elemezhető, amelyben egy névutó vagy szemantikai esetrag nem véges szerkezetet vesz komplementumának.

A nem véges mellékmondatok szerkezete kapcsán felmerül az a kérdés, hogy ezen udmurt mellékmondatok teljes-értékű CP-vel rendelkeznek-e vagy pedig bizonyos projekciók hiányoznak belőlük (és ha igen, akkor melyek). Ugyanis megfigyelték, hogy a nem véges mellékmondatok gyakran csonkított szerkezettel rendelkeznek (Kornfilt & Whitman 2011; Pires 2006; Wurmbrand 2001; Weisser 2015). Bebizonyítom, hogy az udmurt nem véges határozói mellékmondatokban kiterjesztett VP található meg, ami mellett szól az argumentumok, a határozói kifejezések, a műveltető szerkezet és az aspektusmorfológia megléte, l. (4).

(4)

[*Peŕa pinal-jos-ŕz kŕiga lidŕi-tŕ-lŕ-ku*]
Petya gyerek-PL-ACC könyv[ACC] olvas-CAUS-FREQ-kor
'amikor Petya többször elolvastatta a könyvet a gyerekekkel'

Az inflexiós projekciók kapcsán, a legizgalmasabb kérdés az, hogy az alany nominatívviszi esetét T fej adja-e. Ez egy nagyon vitás kérdés a generatív szakirodalomban, amely körül kétféle tábor alakult ki: (i) a nominatívusz strukturális eset, (i) a nominatívusz jelöletlen eset. Amellet érvelek, hogy függetlenül attól, hogy melyik elemzést választjuk ki, az inflexiós réteg megléte igazolható. Emellet az szól, hogy a nem véges mellékmondatok relatív igeidőt (azaz aspektust) fejeznek ki, továbbá az is, hogy epizodikus eseményeket jelölhetnek. A valódi határozói igenév (*-sa*) esetén amellet érvelek, hogy a módhatározói funkciójában VoiceP frázist alkot, temporális mellékmondatként pedig inflexiós réteggel is rendelkezik. Továbbá megvizsgálom, hogy találunk-e bizonyítékot a

CP meglétére, és arra következtetésre jutottam, hogy nem, tehát az udmurt nem véges határozói mellékmondatokat csonkított TP frázisoknak elemezem.

4. Alanyok, egyeztetés és adjunktumkontroll (Chapter 5)

Ebben a fejezetben több alkérdést járom körbe, amely a nem véges mellékmondatok alanyához kapcsolódik: a nem véges mellékmondatokban használatos alanyi egyeztetés, a rejtett és nyílt alanyok váltakozása és az adjunktumkontroll.

Az egyeztetés kapcsán rámutatok arra, hogy több problematikus kérdés vár megválaszolásra. Többek között, a névutóval és nominalizációval alkotott határozói mondatokban többféle morfoszintaktikai mintázat figyelhető meg, és az egyik közülük nem fordul elő sem argumentumpozícióban használt nominalizált mondatokkal sem birtokos szerkezetekben. Többféle elemzés született ezen mintázat kapcsán, azonban egyik sem teljesen meggyőző. Továbbá azt vizsgálom, hogy valóban opcionális-e az egyeztetés két határozói mellékmondat-típusban, és rámutattam néhány, egymástól független tényezőre, amely befolyásolja az egyeztetés meglétét/hiányát.

Emellett megvizsgálom a rejtett és nyílt alanyok váltakozását. Hasonló váltakozás figyelhető meg számos nyelvben, és különböző javaslatok születtek arra vonatkozóan, hogy milyen kategóriájú rejtett alannal kell számolni, és hogyan értelmezzük a referenciáját. Amellett érvelek, hogy az udmurt nem véges határozói mellékmondatok esetén kontroll szerkezetről beszélhetünk.

A rejtett alanyok értelmezési lehetőségeit az adjunktumkontroll fényében vizsgálom meg (Hornstein 2001; Williams 1992; Kawasaki 1993; Landau 2013, 2017). A generatív szakirodalomban kétféle kontrollszerkezetet szokás feltételezni: kötelező és opcionális kontrollt (Williams 1980). Az adjunktumkontroll kevesebb figyelmet kapott a szakirodalomban, mint a komplementumkontroll, azonban megállapították, hogy az

adjunktumkontroll esetén sokkal jelentősebb szerepet játszik a pragmatika a rejtett alany értelmezése szempontjából.

Az eredményeim szerint bizonyos nem véges mellékmondatok az udmurtban kötelező kontrollós szerkezeteknek elemezhetők, amit többféle teszttel igazolható. Azonban az opcionális kontroll is megfigyelhető. Az opcionális kontrollt a következő tényezők befolyásolják: a megfelelő kontrolláló hiánya, a logoforikusság, a kontrolláló experiens tematikus szerepe és a világról való tudás. Amellett érvelek, hogy opcionális kontroll esetén ezen tényezők közül legalább kettőnek teljesülnie kell. Tehát, a nem véges határozói mellékmondatok értelmezése mégsem teljesen szabad. Viszont nem tekinthetjük ezen kontrollszerkezetek szigorú kötelező kontrollós szerkezeteknek sem, mivel sok esetben opcionális kontrollt találunk.

Válogatott hivatkozások

Adger, David. 2007. Three domains of finiteness: a minimalist perspective. In: Irina Nikolaeva (ed.), *Finiteness: theoretical and empirical foundations*, 23–58. Oxford & New York: OUP.

Brykina & Aralova 2012 = Брыкина, Мария М. & Н. В. Аралова 2012. Системы причастий в марийском и пермских языках. In: Кузнецова, Ариадна И. (отв. ред.), *Финно-угорские языки: Фрагменты грамматического описания. Формальный и функциональный подходы*, 476–521. Москва: Рукописные памятники Древней Руси.

Dékány, Éva & Orsolya Tánczos. 2017. The structure of the Udmurt past participle. Talk given at Budapest Linguistics Conference 2, Budapest.

GSUJa I 1962 = Перевошиков, П. Н. (отв. ред.). 1962. *Грамматика современного удмуртского языка. Фонетика и морфология*. Ижевск: Удмуртское книжное издательство.

Hetterle, Katja. 2015. *Adverbial Clauses in Cross-Linguistic Perspective*. Berlin & Boston: Mouton de Gruyter.

Hornstein, Norbert. 2001. *Move! A Minimalist Theory of Construal*. Oxford: Blackwell Publishing.

Kawasaki, Noriko. 1993. *Control and Arbitrary Interpretation in English*. UMASS: PhD Thesis.

Kornfilt, Jaklin & John Whitman. 2011. Introduction: Nominalizations in syntactic theory. *Lingua* 121: 1160–1163.

Kortmann, Bernd. 1996. *Adverbial Subordination: A Typology and History of Adverbial Subordinators Based on European Languages*. Berlin & Boston: Mouton de Gruyter.

Landau, Idan. 2013. *Control in generative grammar: a research companion*. Cambridge: CUP.

Perevoshchikov 1959 = Перевошиков, Петр Н. 1959. *Деепричастия и деепричастные конструкции в удмуртском языке*. Ижевск: Удмуртское книжное издательство.

Serdobolskaja et al. 2012 = Сердобольская, Н. В., Ильевская, А. А., Минор, С. А., Митева, П. С., Файнвейц, А. В., Матвеева, Н. С. 2012. Конструкции с сентенциальными актантами в финно-угорских языках. In: Кузнецова, Ариадна И. (отв. ред.), *Финно-угорские языки: Фрагменты грамматического описания. Формальный и функциональный подходы*, 382–476. Москва: Рукописные памятники Древней Руси.

Usacheva & Serdobolskaya 2015 = Усачева, Мария Н. & Наталья В. Сердобольская. 2015. Грамматикализация новой деепричастной формы на -оннига- в бесермянском удмуртском. In: Е. А. Лютикова, А. В. Циммерлинг, М. Б. Коношенко (ред.) *Типология морфосинтаксических параметров 2015*, 366–392. Москва: МГПУ.

Williams, Edwin. 1980. Predication. *Linguistic Inquiry* 11: 203–238.

Williams, Edwin. 1992. Adjunct Control. In: Richard Larson, Sabine Iatridou, Utpal Lahiri & James Higginbotham (eds.), *Control and Grammar*, 297–322. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Winkler, Eberhard. 2001. *Udmurt*. München & Newcastle: Lincom Europa.

Az értekezés témakörében megjelent saját publikációk

2017 Az 'ahelyett, hogy'-mellékmondatok az udmurt nyelvben. *FUD* 24: 15–38.

2017 Person agreement on converbs in Udmurt. In: Kiefer, F., Blevins, J., & Bartos, H. (eds.), *Perspectives on Morphological Organization: Data and Analyses*, 86–122. Leiden: Brill.

2017 A nem véges mellékmondatokról: a magyar -ván/-vén képzős határozói igeneves szerkezetek elemzése finnugor és törökségi nyelvek adatainak tükrében. In: Szécsényi T. & Németh T. E. (eds.), *STRATÉGIÁK ÉS STRUKTÚRÁK: Tanulmányok Kenesei István 70. születésnapjára*, 55–69. Szeged: JATEPress.

2016 The case-marking of subjects in Udmurt, Komi-Zyryan and Meadow Mari non-finite clauses. *NyK* 112: 77–107.

2016 Kített alanyok az udmurt nem-finit mellékmondatokban. In: Gécseg Zs. (ed.), *LingDok Kötet 15*, 31–50. Szeged: JATEPress.